

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN BALKAN SİYASETİ

*Özge Fatime ORHAN

**Demet POLAT

***Mehmet ÖZ

****Kazım GÖÇER

Atıf Bilgisi

Chicago: Özge Fatime Orhan, Demet Polat, Mehmet Öz, Kazım Göçer, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan Siyaseti”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 1, (2023), Issue: 1, pp.159-174.

Apa: Orhan, Ö. F., Polat, D., Öz, M. Göçer, K. (2023), “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkan Siyaseti”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Year: 1, Issue: 1, pp.159-174.

Özet

Osmanlı Devleti'nin Balkanların Fethinden hemen sonar geliştirmiş olduğu Balkan siyaseti Kolonizatör Türk Dervişlerin bu yeni topraklara gönderilmesiyle başlatılmış ve bu doğrultuda uzun yıllar devam eden bir hoşgörü ve kabullenme siyaseti yürütülmüştür. Bu siyasetin bir gereği olarak Balkanlar Türk yurdu Kabul edilmiş ve Kızıl Elma ülküsü için bir geçiş noktası haline getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar üzerinden önce Doğu Avrupa, sonar Batı Avrupa'nın fethi politikası bu siyasetin bir ürünü olmakla beraber, fetih süreci istenilen beklentileri vermemiş olsa da hoşgörü politikası Türklerin Balkan topraklarında yüzyıllarca kalışını temin edebilmiştir. Hatta Timur'un Anadolu'yu 1402'de beylikler dönemine döndürdüğü sırada Balkanlarda bu hoşgörü politikası sayesinde Türklere karşı hiçbir siyasi ve askeri faaliyetin meydana gelmemiş olması, yürütülen politikaların nedenli isabetli olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da Bizans sonrası uyguladığı politikalarla nasıl kalıcı olmayı başardığını ve bu politikanın ürünlerinin bu gün dahi alınmaya devam etmesinin parametreleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Balkan, Bizans, Osmanlı, Siyaset.

Abstract

The Balkan policy, which the Ottoman Empire developed right after the Conquest of the Balkans, started with the sending of the Colonizer Turkish Dervishes to these new lands, and a policy of tolerance and acceptance was carried out in this direction for many years. As a requirement of this policy, the Balkans was accepted as the Turkish homeland and became a transition point for the Red Apple ideal. Although the Ottoman Empire's policy of conquering Eastern Europe and then Western Europe over the Balkans was a product of this policy, the policy of tolerance was able to ensure that the Turks remained in the Balkan lands for centuries, although the conquest process did not give the desired expectations. In fact, the fact that no political and military activity against the Turks took place in the Balkans thanks to this tolerance policy in the Balkans when Timur returned Anatolia to the period of principalities in 1402 is important in terms of showing that the policies carried out were well-directed.

In this article, it will be focused on how the Ottoman Empire managed to be permanent with the policies

* Müdür Yardımcısı, Kepez Nevin Ahmet Selçuk Anaokulu, ozge_orhan@outlook.com, Orcid: 0009-0004-4108-7541

** Müdür Yardımcısı Seyhan Yeşilevler Şehit Duran Keskin İlkokulu, demetplt76@gmail.com, Orcid: 0009-0009-91552102

*** Müdür Yardımcısı, Seyhan Milli Mensucat İlkokulu, oz_memet@hotmail.com, Orcid: 0009-0000-5294-9099

**** Müdür, Abdülkadir Özkan İlkokulu, bilgiliinsan112@hotmail.com, Orcid: 0009-0004-7262-0345

implemented in the Balkans after the Byzantine Empire and the parameters of the products of this policy continue to be bought even today.

Keywords: Anatolia, Balkan, Byzantine, Ottoman, Politics.

Giriş

Bizans'ta baş gösteren iç mücadeleler sırasında İmparator Kantakuzen'e yaptığı yardımlardan dolayı Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'ya bir üs olarak 1352 yılında Gelibolu'daki Çimpi kalesi verilmişti¹. Bu tarihten sonra Türkler Rumeliye organize bir şekilde yayılmaya başlamış ve Rumelinin önemli kentlerini feth etme başarısını göstermişlerdir.

Türklerin Rumeliye ve ardından Balkanlara geçişi her bakımdan önemli bir hadisedir. Türkler gelmeden önce Rumeli ve Balkanlar, Bizans İmparatorlarının sürekli çatışma sahalarından biri olmuştur. Balkanlardaki bu istikrarsız durum derebeylik ve feodalitenin yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir². Buna karşılık Türklerin İstanbul ve Rumeliyi ele geçirmesi, Balkanlara yüzyıllarca sürecek bir istikrar getirmiştir.

Latinlerin İstanbul'u ele geçirdiği zaman ortaya koydukları vahşete karşılık, Fatih Sultan Mehmet Han'ın İstanbul'u fethi ve sonrasında halka karşı gösterdiği karizmatik tavır çok önemlidir. Padişahın şehrin imar ve iskanı için ileri gelenleri çağırarak, yapılması gerekenler hakkında bilgilendirmesi, hukukun üstünlüğü ve asayişin korunmasını temin etmesi, Bizans'tan kalan dinî sembollere saygıda kusur edilmeyeceğini ilan etmesi onun bu karizmatik tavrının önemli göstergeleri olmuştur.

Türklerin feth ettikleri ülkelerde ahaliye gösterdikleri hoşgörünün sınırsızlığı, fethedilen topraklarda yaşayanları yüzyıllar sonra bile hayrete düşürmektedir. Bu husus Fatih Sultan Mehmet'in, Katolik Kilisesinin baskılarıyla neredeyse ortadan kalkmaya yüz tutmuş olan, Ortodoks Rum Patrikhanesini yeniden diriltirek³ bütün Osmanlı topraklarındaki Ortodokslar temsil etmeye aday bir kurum haline getirmiştir⁴. Onun bu davranışı günümüz Avrupalı tarihçileri arasında dahi yeterince anlaşılmadığından, bu tarihçilerin bazıları Onun "Hıristiyanlığa geçtiğini" iddia etmek cüretini gösterirler. Oysa Fatih Sultan Mehmet'in bu davranışı, içinde yaşadığı toplumun günlük hayatında birbirlerine karşı sergiledikleri hoşgörünün küçük bir uyarlanışından başka bir şey değildi.

Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Balkanlara geçişi bize göre Hristiyanlık açısından Ortaçağ'ın en

¹ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: I, Çvr. Server Tanili, Dördüncü Baskı, İstanbul 2000, s.28

² Necdet Öztürk, "Rumeliye Çıkışımız", *Türklerin Rumeliye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri (31 Mayıs-9 Haziran 2002)*, İstanbul 2002, s. 42.

³ Steven Runciman, *The Great Church in Captivity a Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge University Press, 1992, s. 168.

⁴ Vecdi Akyüz, "Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti", *Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul 1999, s. 227.

önemli hadiselerinden biridir. Çünkü bu dönemde Ortodoks Hristiyanlık kültür ve mirası yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Öyleki, Katolik kilisesi, İstanbul'u ele geçirmeyi ve tüm Ortodoksları Katolikleştirmeyi tasarlamaktaydı⁵. Bunun için de bir taraftan Latinleri kullanarak İstanbul'un işgalini gerçekleştirmiş⁶, diğer taraftan Balkanlardaki istikrarı ortadan kaldırarak, bu topraklardaki Hristiyanları birbirine kırdırtmaktaydı⁷.

Fatih İstanbul'u aldığı anda patriklik makamı boştu. Kilise hukuku, patrik makamını terk ettiğinde, o patrikhanenin kapandığını kabul eder. Bu yüzden Fatih, İstanbul Rum Patrikliği makamına 1 Haziran 1453'te Georgios Kourtesios Skho-larios'u getirdi ve kendisine II. Gennadios adı verildi⁸. Demek ki, Ortodoks Rum Patrikhanesi, Fatih'in bu teveccühü sayesinde bugün varlığını sürdürmektedir. Aksi olsaydı, Fatih, bir kardinal atayarak İstanbul'u 1204-1261 yılları arasında olduğu gibi Katolik merkezi yapabilir veya hiçbir harekette bulunmayarak, patrikhanenin ilelebed kapanmasını da sağlayabilirdi⁹.

Fatih Sultan Mehmet'in Gayrimüslimler için uyguladığı bu politika sadece Ortodoksları devletle bütünleştirmek amacıyla atılmış bir adım değildir. Eğer böyle olsaydı, Sırbistan'ın fethi sırasında 1459'da Sırp Patrikhanesi'nin kapatılması yerine, bu patrikhanenin de yaşamasına veya daha sonra Ermenilere verilecek olan imtiyazlarda olduğu gibi ayrı bir patriklik kurulmasına izin verebilirdi¹⁰.

Fatih'in bu politikasının temelinde merkezi yönetimi hakim kılarak, gayrimüslimleri denetim altına almak olduğu söylenebilir. Ortodoks Rum Patrikhanesinin ihyası, Ermeni Patrikliğinin yeni bir patriklik olarak düzenlenmesi, Sırp patrikhanesinin kapatılması ve kiliselerinin İstanbul Ortodoks patrikhanesine bağlı olan Bulgar Başpiskoposluğuna devredilmesi hep bu amaca yöneliktir.

Fatih'in bu davranışının altında yatan bir başka sebep ise, Balkanların fethi esnasında görülmüştür ki, burada çok çeşitli milletlerden oluşan bir dil karmaşası, mezhep karmaşası yaşanmaktadır. Buna karşılık Bizans döneminden beri bu topluluklar dini müesseseler vasıtasıyla idare edilmekteydi. Fatih dini ayinlerde Latince yerine Rumca kullanılıyor olmasının Türkler için bir fırsat olduğunu düşünmüştür. Rumcanın bu özelliğini iyi değerlendiren Padişah, yüzyıllar sürececek bir Türkçe eğitim yerine, zaten ayin dili olarak kullanılmakta olan Rumca'nın bu işlevi üstlenebileceğini, kısa bir sürede bütün Ortodoks aleminin bu dili benimseyeceğini ve bu sayede Osmanlı Devleti'nin, baskıcı değil, birleştirici bir rol oynayarak Balkanlarda yüzyıllar sürebilecek yeni bir hakimiyet sistemi

⁵ Niyazi Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Din ve Devlet İlişkisi* (Editör: Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 211.

⁶ Yavuz Ercan, "Fatih'in Kilise Politikası", Basılmamış Bildiri Metni.

⁷ T.W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, Ankara 1971, s. 234 vd.

⁸ Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 2-3.

⁹ Ercan, *a.g.b.*, s. 9.

¹⁰ Ercan, *a.g.b.*, s. 10.

kurabileceğini tasarlamıştır.

Fatih'in bu projesi sonraki padişahlar döneminde iyi anlaşılmadığından, bölgeye tayin edilen din adamları ve voyvodalar takip edilmemiş, Ortodoks Rum kökenli bu yetkililer kendilerini Balkan toplumlarından daha üstün gördüğünden, Rumca yüzyıllar sonra da sadece bir ayin dili olarak kullanılmaya devam etmiştir. Gelinek noktada devlet, saraya alınan devşirmelerin de etkisiyle, gayrimüslim toplulukların devlet katındaki derecelerini belirlemek ve onları daha iyi tanımlayabilmek için mezhepsel farklılıkları öne çıkaran bir sınıflandırmaya tabi tutarak, birbirinden ayrı milletler olarak düzenlenmelerini sağlayan yeni bir sistem icat etmiştir. Bu sistem *millet sistemi*¹¹ olarak adlandırılmıştır.

Millet sistemi öncelikle Ortodoksları, Yahudileri ve Ermenileri etkilemiştir. Bir millet teşkil etmeyen gayrimüslim cemaatler ise zaman içinde ya mensup oldukları dinin diğer cemaatleri arasında varlıklarını sürdürmüşlerdir (Marunîler, Yezidiler, Dürziler, Nasturiyer vs.) veya kendi hukukî ve kazaî muhtariyetlerine kavuşmuş, Türklerin sunduğu din ve vicdan özgürlüğünden sonuna kadar istifade etmişlerdir¹².

Türkler, ataları Fatih Sultan Mehmet'in ahdına sadık kalarak, imparatorluğun ortadan kalkmasına kadar, sadece Anadolu'da değil Rumeli ve Balkanlarda da ayrılığı, saldırganlığı ve kargaşayı körükleyen değil, daima birleştirici olmayı, sükuneti ve barışı muhafaza etmeyi amaç edinmişlerdir¹³. Osmanlılar, Bizans ve Latinlerin aksine, sürekli aşağılanarak katliamlara maruz bırakılan topluluklara dil, din, adet ve geleneklerini sürdürme, geliştirme ve sonraki nesillere aktarabilme imkânlarını vermişlerdir¹⁴. Hatırlanacağı gibi, Bogomil mezhebine mensup olan Boşnaklar, Osmanlılar gelmeden biraz önce Papanın emriyle slavlara katlettiler¹⁵.

Rumeli ve Balkanların fethinden sonra Slav toplumlar Türklerin egemenliğinde şehirlere dönerek, eşkiyalıktan kurtulmuş, ticaret ve sanatla uğraşan bir millet haline gelmişlerdir. Geniş ve verimli topraklara sahip olan Slav halkları Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu güven ve istikrar ortamında kendi dilini konuşur, kendi dinini yaşar ve kendi toprağını işlerdi. Bu sebeple XV. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar bu halklar arasında herhangi bir kargaşa veya isyana

¹¹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Cevdet Küçük, "Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri (13-14 Mart 1985)*, Ankara 1987, s. 14-23.

¹² Akyüz, *a.g.m.*, s. 228.

¹³ Robert Anhegger, "Bir Hıristiyan ve İki Ermeni: Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları I", *Tarih ve Toplum*, Cilt: VIII, Sayı: 46, Ekim 1987, s. 54.

¹⁴ Zekeriya Kurşun, "Balkan Hezimetinin Diğer Osmanlı Bölgelerine Tesirleri", *Türklerin Rumeliye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri (31 Mayıs-9 Haziran 2002)*, İstanbul 2002, s. 49.

¹⁵ Arnold, *a.g.e.*, s. 282-286.

rastlanmaz¹⁶.

Türkler Balkan uluslarına karşı olan bu insancıl tutumlarını 19. yüzyıla kadar hiç değiştirmeden sürdürmüşlerdir. Ancak 1789 yılında patlak veren Fransız ihtilali, Balkan toplumları ile Türklerin arasındaki bu uyumu bozmuştur¹⁷. İhtilalden sonra Balkanlar Avusturya, Rusya ve Fransa'nın kıskırtmalarıyla yeni bir buhran dönemine girmiştir. Sırp, Hırvatlar, Karadağlılar, Rumlar ve son olarak da Bulgarların ayaklanmasıyla Türklerin Balkanlarda kurmuş oldukları güvenlik ve refah kordonu çökmüştür. Ruslar ve Avusturyalılar Slavların arasında en kalabalık kitle olan Sırp, Fransızlar ise, Osmanlıların verdiği dinî imtiyazlar ve pek mahir oldukları ticari zekalarıyla Balkanları yönetmekte olan Rumları ayaklanmaları için teşvik etmişlerdir. Ayaklanan ilk zümre olan Sırp, hedef olarak her ne kadar ilk zamanlar Türkleri seçmişlerse de, daha sonra, kendilerine muhalif gördükleri bütün toplulukları -Rum, Hırvat, Bulgar, Boşnak, Arnavut, Çek, Macar- ayırım gözetmeksizin ve nüfus çoğunluğuna bakmaksızın yok etmeye çalışmıştır. Bunun son örneği 21. yüzyılın ayıbı olan Bosna Savaşı'nda yaşanmıştır.

Sırp ayaklanmaları henüz bastırılmamışken, Mora'da Rumlar ayaklanmıştır. Rumlar Osmanlı İmparatorluğu'nda, Fatih döneminden beri özel bir konuma sahiplerdi. Hristiyanlara devlet makamları verilmediği halde Rumlara divan tercümanlığı, Eflak-Buğdan voyvodalıkları ve gizliliği fazla olan devlet görevleri verilmiştir. Zamanla imtiyazmış gibi algılanan bu iltimaslar daha sonra Rumların Ortodoks Hristiyanlığı içinde saygın bir yere oturtmuştur. Bir süre sonra Rumca ile yapılan ayin, slav dilinde yapılan ayinin yerini almıştır¹⁸. Osmanlılar Rum köylüsüne hoşgörü, adalet ve refah sağlamıştır. Yaşadıkları topraklarda Türklerden önceki yaşamlarının aksine toprak mülkiyetine, can ve mal güvenliğine kavuşmuşlardır. Rum köylüsü XIX. yüzyılın başlarında Batı Avrupa köylüsünden daha rahat bir yaşam sürmektedir. Şehirlerde, sahillerde ve adalarda yaşayan, genelde tüccarlık ve gemicilik yapan Rumlar ise daha iyi durumdaydı. Bu yüzyılın başlarında Rumlar nüfuz, servet ve cemaat olarak oldukça gelişmişlerdir.

Rumlar, devletin içte ve dışta uğradığı güç kaybını fırsat bilerek özellikle Fransızların ve Rusların yardımları sayesinde ayaklandılar ve tarihte 1821 Mora İsyanı olarak bilinen hadisenin ortaya çıkmasına sebep oldular. 19. yüzyılın başlarında Türklerin uğradığı en büyük felaket, Mora'da ayaklanan Yunanlıların sergilediği vahşet olmuştur. Tam 50 bin Türk kılıçtan geçirilmiştir¹⁹.

İkinci Mahmut'un Merkezîyetçilik Politikası

¹⁶ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, (Çvr: İdil Eser), İstanbul 2001, s. 16-17.

¹⁷ A. Aulard, *Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi (1789-1804)*, Cilt: I, Ankara 1987, s. 61.

¹⁸ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Cilt: XI, İstanbul 1989, s. 362.

¹⁹ Salahi Sonyel, "Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora'daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?", *Belleten*, Cilt: LXII, Sayı: 233, Ankara 1998, s. 111 vd.

II. Mahmut, Balkanlarda baş gösteren ayrılıkçı faaliyetleri ortadan kaldırmak için merkeziyetçi bir politika izlemiştir. Rumeli, Anadolu ve Arab vilayetlerinde merkezi otoriteyi sağlayarak sarayın otoritesini tesis etmek istemiştir²⁰. Padişah, Patrikhane'nin Rumeli ve Balkanlar'daki faaliyetlerini kontrol etmek için tedbirler aldı. Patriklerin isyanlarda taraf olması sebebiyle patrik atama usulünde değişikliğe gidilerek, Rum milleti kimi seçerse onun patrik atanacağı ve yaptıklarından da bütün Ortodoksların sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Böylece patrik vasıtasıyla Ortodokslar, cemaat aracılığı ile de patrikler denetlenecekti²¹.

Bu politikanın ilk meyveleri Patrik I. Konstantinos zamanında alınmaya başlandı. Patrik, asayişin sağlanmasında devletle birlikte hareket edeceğine dair Babiâlî'ye bir mazbata sundu. Onu takiben VI. Grigorios da, Rumların bir fesat yuvası olmaması için çalışmaya başlayacağını bildirdi.

Sultan Mahmut'un attığı bu adımlarla Balkanlarda bir çıban başı olarak görülen Rumların tehlike olmaktan çıkması sağlandı. Devlet bir adım daha ileri giderek önemli bazı konularda Patrikhaneyi devreden çıkararak, Reisülküttablığı Hariciye Nezareti'ne dönüştürüldü ve Patrikhaneyi doğrudan ilgilendiren bütün konu ve davalar burada karara bağlanmaya başlandı²².

Mora isyanından sonra Osmanlı Devleti, Rumların ve dolayısıyla Balkan ülkelerinin idaresi için yeni bazı politikalar yürürlüğe sokmuştur. Balkanlar, yüzyıllardır Rumlar arasından seçilen voyvodaların insafına terk edilmişti. Patrikhanenin teklifi ve devletin takdiri ile tayin edilen bu görevliler, dinî meselelerde de önemli imtiyazlara sahip olmuş, hatta gittikleri yerlerde patrikhanenin yetkilerini de paylaşmışlardır.

Türkler, II. Mahmut döneminden başlayarak, Türk idealinin Avrupa toplulukları yaşam tarz ve seviyesine ulaşmak olduğunu göstermiş ve bu uğurda Senet-i İttifak, Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet kavramlarını toplum hayatına sokmuşlardır. II. Mahmut'un Senet-i İttifak'ı imzalamak zorunda kalması, devleti gayrimüslim tebaa karşısında içinden çıkılması güç durumlara düşürmüştür. Devlet bu güç durumdan kurtulmak ve tepeden tırnağa yenilenmek için bir çok ıslahatlar yapmıştır. Sultan II. Mahmut'un yaptığı ve yapmayı tasarladığı yeniliklerin bir manzumesini oluşturan Tanzimat Fermanı, Anadolu ve Rumeli'de yaşayan tüm halklara yüzyıllardır hiçbir zorlamaya gerek kalmaksızın, insanların refah ve mutluluğunu sağlamak üzere doğal gerekçeler ile sunulan hak ve selahiyetlerin, şimdi bir senet olarak verilmesi, Osmanlı Devleti için aslında küçültücü bir tavır olarak karşılanmıştır. Ancak hukukun kişilerin hegemonyasından kurtarılması açısından bakıldığında Tanzimat Fermanı, Senet-i İttifak ile kaybedilen saray otoritesinin geri getirilmesinden başka bir şey değildir. Tanzimat

²⁰ Atalay, *a.g.e.*, s. 9.

²¹ Atalay, *a.g.e.*, s. 11.

²² Ali Akyıldız, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993, s. 85.

International Journal of Eastern Mediterranean Studies
REFEREED JOURNAL
2023
ISSN NO: 2980-2350

fermanının içeriğine bakıldığında görülecektir ki, ilk fetih zamanlarından itibaren Osmanlıların tebaaya gösterdikleri sevgi ve şefkat, bu fermanla yazılı olanlardan daha fazladır²³.

Tanzimat fermanı ile Osmanlı devletinde yaşayan gayrimüslimlerin konumları daha belirgin hale getirilmek istenmiştir. Bu sebeple o zamana kadar uygulanan millet sisteminde de değişimler görülmüştür. Reaya konumundaki fertler, şimdi halk statüsüne alınmıştır. Hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlet yapısı oluşturularak, patrikhane gibi cemaat kurumları geri plana itilmiş, fert ve devlet ilişkilerinde aracı kurumların ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır²⁴.

Osmanlı Devleti'nin bu yeni yüzü Balkan ulusları tarafından farklı algılanmış, toplumların kalkınması için atılan adımlar bir zaafiyetin belirtisi olarak kabul edilmiştir. Mora İsyanı'ndan kısa bir süre sonra bütün Balkanlar'da Türklere karşı dehşet verici kıyım, isyan ve ihtilal hareketleri başlatılmıştır. Yunanlılar ve Sırp lar yayılmacı faaliyetlerini sürdürürken, Osmanlıların 400-500 yılda inşa ettikleri ve birer medeniyet abideleri olan camiler, mescitler, çeşmeler, şadırvanlar, surlar, kemerler, köşkler, köprüler, saraylar, kasırlar, kütüphaneler, mezarlıklar ve bilimüm toprak üzerinde yükselen şahikalar hızla yok edilmiş, bunların kalıntıları dahi tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti bu kıyım ve ihtilal hareketleri karşısında tabiki sessiz kalmamıştır. Zamanın en kuvvetli dengelerini kuran Türk devlet adamları, bir yandan savaşları, diğer yandan barışı organize etmişlerdir. Barış sağlandığında, savaşlarda ve isyanlarda yıkılarak tahrip edilen medeniyet sembolleri yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır.

Türkler 1864 vilayet nizamnamesini ilan ederek, Anadolu ve Balkanlar'da bulunan önemli şehirleri imar ve iskan etmeyi amaçlamışlardır. Gayrimüslimler bu nizamname ile vilayetlerden köylere kadar mülki idarenin her kademesinde kendi temsilcilerinin de tayin edilmesini sağladıkları gibi, mahkemelerde de görev almaya başlamışlardır²⁵.

Türkler, Balkanlarda yaşayan ahaliyi teşkilatlandırarak, yoksulluğun getirdiği dış tahrikleri ortadan kaldırmak için, daha önce Müslüman toplumlarda görülmemiş ancak Avrupa'da çokça bulunan bankalar, fonlar, kurum ve kuruluşları faaliyete geçirmişlerdir. İlk defa Ziraat Bankası kurularak Bulgar köylüleri devlet bütçesinden parasal destek görmüşlerdir. Sultan Abdülaziz döneminin önemli devlet adamlarından biri olan ve Tuna vilayetine vali olarak gönderilen Mithat Paşa, belki de ilk defa, Balkanlarda köklü reformlara gidilmesini temin etmiştir.

Osmanlı Devleti Mithat Paşa ve onun gibi reformist valileri vasıtasıyla Balkanlardaki huzursuzluğu ortadan kaldırmak için yerel, sosyal, ekonomik ve demografik gerçekler üzerinde derin

²³ Salahi Sonyel, "Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi", *Pax Ottomana ve Hıristiyan Azınlıkların Durumu, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 2000, s. 193.

²⁴ Atalay, *a.g.e.*, s. 13.

²⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 23.

bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışma sonunda Müslüman-Hıristiyan çatışması görüntüsü veren problemlerin aslında dinsel değil ekonomik olduğu saptanmıştır. Sosyal alanda hayrat ve vakıflar ile giderilmeye çalışılan önemli ihtiyaçlar, bu tarihten sonra projelendirilmeye başlanmıştır. Devlet valilerden aldığı raporlara göre bu projeleri hayata geçirmeye çalışmıştır. Mithat Paşa, Niş'te ilk önce hükümet dairelerindeki müriflikleri önledi, evlenme üzerindeki maddi baskıyı kaldırdı, nüfus artışını teşvik etti, öksüz çocuklara ıslahhaneler açtırdı ve araba şirketi kurarak halka arzetti. Vergi ıslahına giderek Tuna gazetesi ile emlak, bedel-i askeriye, aşar gibi vergilerin nasıl toplanacağını halka anlattı²⁶.

Devlet Tuna vilayetini kurarken, bölge halklarının huzur ve sükununu bozan Pan-Slaviz politikasını çürütmek, Bulgar gençlerinin eğitimini sağlamak, Rus etkisini yoketmek, Bulgar kilisesinin durumunu iyileştirmek ve Hıristiyan halkın yaşam standartlarını yükseltmeyi amaçlamıştır²⁷.

Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tedbirler ticaretin artmasını, endüstrileşmenin yayılmasını, Tuna üstünde dört vapurdan müteşekkil bir vapur işletmeciliğinin başlamasını sağlamıştır. Rusçuk plot bölge seçilerek Türk ve Bulgar çocuklarının karışık eğitim göreceği bir okul açılması temin edilmiştir.

1866'da Rusçukta bir matbaa kurularak Türkçe ve Bulgarca olarak resmi vesika, kitap, ders araçları vs. bastırıldı. Bir İngiliz şirketiyle anlaşarak Rusçuk-Varna arasında demiryolu döşenmesine başlandı. Köylünün tefeciden kurtulması için Menafi-i Umum Sandığı kuruldu. Avrupa'dan tarım makinaları getirildi, tarımda imece usulu kullanılarak ziraat geliştirildi ve daha sonra Ziraat Bankası kuruldu²⁸.

Bütün bu çabalar, Balkanlarda, dış mihrakların teşvikleriyle Türkler aleyhinde birlik ve ittifakların oluşmasını arzu etmeyen Osmanlı Devleti'nin, bütün imparatorluk uluslarını aynı çatı altında toplamayı ve barış içinde yaşatmayı hedefleyen, Osmanlılık politikasının son hamleleri olarak kabul edilmelidir²⁹.

İkinci Meşrutiyet Döneminde Balkan Politikası ve Kiliseler Meselesi.

Osmanlılık Politikası, aslında II. Mahmut Han zamanından beri uygulanmaktadır. Türkler Osmanlı kelimesini bütün İmparatorluğun hakim unsuru olan Türklerin adı olarak değil, "millet

²⁶ Ezel Kural Shaw, "Padişahlar ve Sadrazamlar: Mithat Paşa", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, s. 1300-1301.

²⁷ Shaw, *a.g.m.*, s. 1302.

²⁸ Shaw, *a.g.m.*, s. 1302.

²⁹ Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 1390 vd.

sistemi”³⁰ne göre, belge ve kayıtlara kendi ad ve sanlarıyla kaydedilen toplulukların bir ifadesi olarak kullanmışlardır. Bu bakımdan 1870’li yıllara kadar sürdürülen ve Osmanlılık olarak ifade edilmiş olan bu siyaset, devleti bütün kurum, kuruluş ve parçalarıyla bir arada tutmak, toplumun temel katmanlarına eşit statü ve eşit muamele etmek³¹, din, dil, kültür ve örgütlenme serbestiyeti tanımak olarak teşekkül etmiştir³².

Padişah II. Abdülhamit, II. Mahmut’un politikalarını aynen benimsemekte, ancak Patrikhane’nin Balkanlarda sürdürdüğü dil ve din politikasından da rahatsız olmaktadır. Bu sebeple Balkan uluslarının bu dil ve din meselelerinin mutlaka bir çözüme kavuşturulması hususunda kendi muhalifleriyle dahi hem fikirdi. Fakat çıkarılabilecek bir kanunun Osmanlıdan çok Patrikhane ve Yunanistan’ın işine yaramasından, hatta tebaanın Türk kontrolünden çıkarak başka ulusların kontrolüne girmesinden de endişeliydi³³. Bu sebeple elden geldiğince eski kanunları revize etmeye ve sorunlara millet sistemi içinde bir çare bulmaya çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nin bir din kuruluşu olarak teşkilatlandığı ancak, devletin çöküş döneminde bir süre kendi halinde devlet kontrolünden uzak kalarak, kanuni olmamakla beraber bir takım siyasi özellikler atfedilen Fener Patrikhanesi, uzun yıllar Balkanlı ulusların kendilerine özgü bir medeniyet kurmalarına, dil ve dinlerini özgürce yaşayıp geliştirmelerine mani olmuştur. Bu yetmezmiş gibi elde ettiği imtiyazları 18. yüzyılın sonlarından itibaren açıkça Türklerin aleyhine, Yunanistan ve Rusya’nın ise lehinde kullanmaya başlamıştır. Bu durum daha II. Mahmut zamanında tespit edilmiş ve bu tür davranışlarda bulunan Patrikhane yetkilileri şiddetle cezalandırılmış olmasına rağmen, Patrikhane II. Abdülhamit zamanında da benzeri tavır ve davranışlar sergilemekten geri durmamıştır. Bunun üzerine Padişah II. Abdülhamit Han, kendi siyasetini, Fener Patrikhanesinin Balkanları Rumlaştırma politikasını engellemek için bu toplulukların kendi din politikalarını ve kiliselerini geliştirmelerine izin verecek şekilde değiştirmiştir. Ancak bu değişikliği yapmak onun ince siyasetiyle değil, onu tahtından deviren İttihat ve Terakki Patrisinin, deyim yerindeyse kaba ve aceleci kararlarıyla bir faciaya dönüşmüştür. Buna rağmen İttihatçıların bu aceleci tavrı, Patrikhanenin dinî kisve altında, Balkan uluslarını kullanmaya zorladığı Rumca’dan kurtardı ancak II. Abdülhamit’in “Patrikhaneyi arka planda bırakan, ama Balkan uluslarının birbirleriyle rekabet içinde kalmasını da sağlayan” politikası yerine, sadece patrikhanenin önünü tıkayan, buna karşılık Balkanlarda milli hareketlenmeyi

³⁰ Nuri Adıyke, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Pax Ottomana ve Hristiyan Azınlıkların Durumu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000, s. 183 vd.

³¹ Bernard Lewis, “Tanzimat ve Sosyal Eşitlik”, *Belleten*, (Çvr: Mine Yazıcı), Cilt: LXII, Sayı: 234, Ankara 1999, s. 584.

³² Cevdet Küçük, “Abdülhamit II Maddesi”, *DİA*, Cilt: I, İstanbul 1995, s. 219 vd.

³³ Mehmet Akman, “Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuku Tarihindeki Yeri”, *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2 (Temmuz-Aralık 1996), s. 140.

International Journal of Eastern Mediterranean Studies
REFEREED JOURNAL
2023
ISSN NO: 2980-2350

körükleyen ve Osmanlı Devleti'nin büyük topraklar kaybetmesine sebebiyet veren bir politika uygulanarak geri dönülemez bir yola girilmiştir. Milli kiliselerin kurulması yönünde ilk adım Bulgarlar tarafından atılmış olup, Bulgar Eksarhlığı, Patrikhane karşısında başarılı bir mücadele sürdürerek, kendi dinsel kurum ve kuruluşlarını oluşturmayı başarmıştır³⁴. Daha sonra Makedonlar, Lehler, Hırvatlar ve Sırlar da kendi kilise ve din kurumlarında Rumca yerine kendi dillerini kullanmak, kendi dinî anlayışlarını Patrikhanenin direktifleri olmadan uygulamak için harekete geçmişlerdir.

Balkan uluslarının bu tutumu Patrikhane ile aralarında bir kiliseler meselesinin doğmasına sebep olmuştur. Bu mesele İttihat ve Terakki Partisinin seçim vaatleri arasında da yer almaktaydı. Parti, Meşrutiyeti kurum ve kuruluşlarıyla uygulamak ve benimsetmek amacıyla ilk icraatlarından biri olarak bu konuyu kökünden halletmek istiyordu. Ancak Patrikhane Osmanlı devletinin Balkan toplumlarının milli kiliselerini kurmalarına ve kiliselerde Rumca yerine milli dillerin kullanılmasına karşı çıkmaktaydı. Devlet ise Balkanlardaki geleceğini kurtarmak için Balkan uluslarının içine girdiği bu süreci korumakta kararlı görünüyordu³⁵. Aksi halde Patrikhane eski gücünü kazanırsa, bu gücü Rusya ve Yunanistan'ın lehine organize edebilirdi. Osmanlı Devleti 1834'te ilan ettiği son nizamname ile Patrikhaneye verdiği desteği, artık tamamen kendi ihtirasları lehine kullanmak istiyordu³⁶. Osmanlı Devletini böyle bir politikaya yönelten sebep ise Rum Patrikhanesinin meseleyi Ortodoksluk akidelerinden çok Rum ırkçılığına varan bir Rum milliyetçiliğine doğru sürüklemesidir. Patrikhanenin bu tavrı Balkanlardaki parçalanma sürecini hızlandırmaktaydı³⁷. Bu süreci Yunanistan dışında hiçbir Ortodoks cemaat veya devlet desteklemiyor, kendi kiliselerini kurmak bu süreci durdurmanın belki en mantıklı atılımı olacaktır diye düşünüyorlardı³⁸. Osmanlı Devleti ise bu kilise anlaşmazlıklarından doğabilecek olan iç karışıklıkların önüne geçmek için Rumeli vilayetlerinde Sırp, Bulgar, Ulah ve diğer slav ulusların bulunduğu yerlerde kilise ve mekteplerin inşasını gündeme getirdi³⁹. Oysa Patrikhane bütün kiliselerin kendi emrinde olmasını istiyordu. Bunun için de Meclis-i Mebusan'daki Rum mebusları kiliseler meselesinin ele alınmasını engellemeye çalışmıştır. Fakat bunda başarılı olamamıştır.

Kilise meselesi, Meclis-i Mebusan'da görüşüldü ve 19 Ağustos 1909'da yapılan toplantıda, meclisin kilise meselesi halledilmeden tatile girilmesi halinde şiddetli protestoların olacağı bildirildi.

³⁴ Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992, s. 217.

³⁵ BOA, DH, SYS, nr. 29-1/1-6.

³⁶ E. Engelhard, *Türkiye ve Tanzimat-Devleti-i Osmaniye'nin Tarih-i Islahtai-*, (Çvr. Ali Reşad), İstanbul 1328, s. 80, 115.

³⁷ Yavuz Ercan, *Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlar'da Kilise*, Ankara 1987, s. 23.

³⁸ Berkes, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *a.g.m.*, s. 219.

³⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 51.

International Journal of Eastern Mediterranean Studies
REFEREED JOURNAL
2023
ISSN NO: 2980-2350

Kilise meselesi son yıllarda pekçok insanın ölmesine sebep olduğundan, halledilmesi elzemdi. Patrikhaneye bağlı çeşitli unsurların lisan meselesinden dolayı rahatsız olduğu muhakkaktı.

Meclisin İzmir ve İstanbul Rum mebusları kilise meselesinin tabii seyrine bırakılmasını istiyorlardı. Çünkü bu konuyu doğrudan Ortodoksların bir meselesi olarak görüyorlardı. Bu sebeple devletin müdahalesini istemiyorlardı. Muhalefetlerini meclisin itibarının zedeleneyeceği gibi basit bir sebebe bağlıyorlardı. Oysa meselenin başka yönleri de vardı. Özellikle Ulah ve Ortodoks Arnavutlar bu konuda Rumların problem olduklarını düşünüyor ve devletin bu konuya bir an önce açıklık getirmesini istiyorlardı.

Rumlar ise Ortodokslara ait meselelerin sadece patrikhaneyi ilgilendirdiğini ve mezhepler arasında ihtilafa konu olabilecek bir aykırılık olmadığı gibi, var olan ihtilafların da dinî yorumlardan kaynaklandığını, Bulgarlar ile mezhep problemi yaşanmadığını, aksine kiliselerin inşasında Bulgarlarla birlikte çalıştıklarını ve patrikhanenin bu tartışmalardan tamamen uzak olduğu iddia etmekteydiler⁴⁰.

Rum cemaatinin Patrikhaneye bağlı kiliselerde aldığı eğitim, Balkanlardaki bütün cemaat üyelerine aynen tatbik edilmekteydi. Bu eğitim Avrupa'nın her tarafından gelen gönüllü Rumlar tarafından veriliyordu. Bu eğitim Balkan uluslarını Türklere yabancılaştırırken, Avrupa ve Yunan kültürüne ısındırmaktaydı⁴¹.

Osmanlı Devleti, Balkanların Türklerin elinden çıkmasına sebep olabilecek, Patrikhane'nin bu uygulamasının etkilerini ortadan kaldırabilmek için 7 Eylül 1869 tarihinde "*Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi*"ni ilan etmişti⁴². Bu nizamname ile Rum mektepleri üzerindeki denetimin artırılması düşünülmüştü, ancak beklenen hedefe ulaşamadı. Bu mektepler kısa bir süre sonra Yunanlılık idealinin merkezi durumuna geldi. Bunun üzerine devlet 1869 Nizamnâmesi'nin bazı maddelerini fesh etmek zorunda kaldı. Osmanlı devleti eğitimin temel kurallarından biri olan öğretici atama yetkisini elinde tutmak ve patrikhanenin bu hususta doğrudan Maarif nezaretine bağlı kalmasını sağlamak istedi⁴³. Ancak Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin bu uygulamasına karşı çıkmıştır. Çünkü hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da kendi propagandasını yapacak Patrikhane gibi önemli bir yandaştan mahrum kalacaktı.

Osmanlı hükümetinin diğer bir amacı da Rumca yerine, Türkçe'nin konulmasını sağlamaktı. Gerçi dinî ayinlerde Türkçe'nin kullanılması düşünülmemişti ama en azından eğitimde Türkçenin kullanılması, Balkanlarda Türk dostluğunu ve müttefikliğini yeniden canlandıracaktı. Daha önce

⁴⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. VI, Ankara ts., s. 568.

⁴¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. II, İstanbul 1940, s. 612, 621.

⁴² Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 92.

⁴³ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s. 164.

Rumcanın kaldırılmasına Yunanistan ile beraber hareket ederek karşı koymaya çalışan Patrikhane, Türkçenin eğitimde kullanılmasına da karşı çıkmaktan geri kalmamıştır. Patrikhanenin bu tavrını şiddetle reddeden Osmanlılar, Türkçenin resmi dil olması sebebiyle herkes tarafından öğrenilmesinin de mecburi olduğu hususunda direndi⁴⁴.

Osmanlı devletinin kararlı tutumu karşısında Patrikhane bir heyet kurarak konunun hukuki boyutunun incelenmesini istedi. Patrik, Osmanlı hükümetini suçlayarak, *Türklerin amacının Ortodoksları bölmek, Patriğin sıradan bir memur olarak gösterilmesini sağlamak, cemaatler arasında fitne ve nifak çıkarmak olduğunu iddia* etti. Oysa devlet, ayrılıkçı fikirlerle donanmış olan Rumların, Balkan ulusları üzerinde kurdukları hegemonyayı dağıtmak ve bu sayede imparatorluğun üniter yapısını korumak amacındaydı. Buna karşılık Patrikhane, Avrupa devletlerini meseleye bulaştırarak, hükümeti baskı altında tutmaya çalışıyordu. Bunda da başarılı olmuştur. Öyleki devletin önemli makamlarını işgal eden bazı yüksek dereceli devlet memurları Avrupa kamuoyunda meselenin anlaşılmadığını bu sebeple devletin zan altında kaldığını belirterek karşı karşıya gelmişlerdi. Bu da Patrikhanenin konuyu daha fazla kaşımaya sebep olmaktadır⁴⁵.

İttihat ve Terakki Partisi meseleyi enine boyuna tartışmadan, kiliseler meselesine bir sonuca ulaştırmak amacındaydı. Çünkü devlet Avrupa kamuoyunda Balkan milletlerini birbirine düşüren, dil ve din üzerinden menfaat temin eden taraf olarak gözükmek istemediği gibi, devletin üniter yapısını açıktan tehdit etmeye başlayan Patrikhanenin Balkan ulusları üzerindeki etkisini de ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Bu sebeple Patrikhanenin bütün itirazlarına rağmen Meclis-i Mebusan'da görüşülerek 3 Temmuz 1910 tarihinde ilan edilen Kiliseler Kanunu⁴⁶, nunda şu hükümlere yer verilmektedir:

“Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığı arasındaki kilise ve mektepmeselesini kanunla düzenlemek; kilise ve mekteplerin paylaşımını nüfus oranına göre yapmak, ancak çiftlikleri hariç tutmak; aynı mahalledeki cemaatlerden kilise ve mektep kimin adına ise onun olması, ancak bu cemaatin nüfusu 1/3'e düşmüş ise, kilise ve mektebin karşı tarafa verilmesi, nüfusu az olanlara yeni kilise ve mektep yapılması; nüfusu yakın olanlara kilise ve mektepten birini tercih hakkı verilmesi, kilise sahipleri 1/3'ten az ise kilisenin çoğunluğa verilmesi; yeni yaptırılacak kilise ve mekteplerin tahsisatının hükümete bırakılması; kanundan sonra mezhep değiştirenlere kendi kilise ve mekteplerini yapma hakkı verilmesi; nöbetleşe kilise kullanımının kaldırılması; kilise ve mektep gelirlerinin Nizamiye Mahkemelerinde karara bağlanması; yeni inşaat veya yapılacak değişikliklerin vilayet idari meclislerinde karara bağlanması...” hükme bağlanmıştır.

Kanun maddelerinin uygulanması Dahiliye Nezareti, Adliye Nezareti ve Mezahip Nezareti'ne

⁴⁴ Tanin, 17 Haziran 1909.

⁴⁵ İkdam, 15 Ocak 1911.

⁴⁶ Takvim-i Vekayi, Sayı: 575, 7 Temmuz 1910.

verilmiştir. Kanun'un uygulaması için yapılan incelemeler sonucunda Manastır, Filorina, Kırçova, Ohri, Pirlepe, Behište ve Kesriye'ye bağlı köylerde Patrikhane için 19 kilise, 21 Mektep, Bulgar Eksarhlığı için 15 kilise, 14 mektep yapılması gerekiyordu⁴⁷.

Patrik hane mektepler meselesi ile çıkan bu kanunun, patrikhanenin ananelerine aykırı olduğunda ısrarcıydı. Patrikhanede yapılan toplantılar sonucunda hükümet kararlarının tanınmaması yönünde bir karar alındı ve devlet tarafından atınmış olan öğretmenler görevden alınarak yerlerine Patrikhanenin eğitimcileri yerleştirildi⁴⁸. Bunun üzerine devlet patrikhaneyi denetleme yetkisini kullandı. Yapılan incelemeler sonucunda Patrikhanenin bu tarihlerde çıkan Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilerek devlet aleyhinde siyasi faaliyetler yürüttüğü, saray muhalifi grup ve kuruluşlarla ittifaklar içinde olduğu ve mekteplerin iç yapısında Yunanlı gönüllülere yer vermeye başladığı tespit edilerek, meselenin tahkik edilerek sorumluların cezalandırılmasına karar verilmiştir.

Kiliseler meselesi bazı tarihçilerimize göre Balkan ittifakının doğmasına zemin hazırlamış, bazılarına göre ise ortaya çıkan olumsuz tablo tamamen tesadüfidir. Kanunun çıkmasının Balkanlardaki çatışmayı ortadan kaldırdı diyenlerin başında gelen İsmail Hami Danişmend, Balkanlardaki mezhep çatışmalarının, bu toplulukların uzun seneler ittifak kurmasını engellediğini, Patrikhanenin Bulgar Eksarhlığını kurmasına, Sırların kendi lisanlarında ayin ve eğitim yapmalarına karşı çıkması bu toplulukların devamlı Osmanlıya muhtac olmalarını elzem kıldığı, bunun da bir ittifakı engellediğini belirtmektedir. İsmail Hami Danişmend, Patrikhane ile Balkan ulusları arasındaki bu sürtüşmenin kaynağında II. Abdülhamit'in politik tutumunun etkisi olduğunu belirtmektedir. Oysa İttihat ve Terakki'nin "Kiliseler Kanunu" çıkarmakla Ortodoks birliğinin kurulduğunu, ilk işlerinin de Osmanlıya karşı harekete geçmek olduğunu söylemektedir. Danişmend, zamanın önemli devlet adamlarından biri olan Atina Maslahatgüzarı Galib Kemâlî'nin hükümeti uyardığını, kanunun çıkması halinde ortaya bir Ortodoks-Balkan İttifakının çıkabileceğini söylemesine rağmen, Sadrazam Said Paşa'nın hiçbir tedbir almadığı, bu uyarıyı hükümet nezdinde dile getirmediğini ifade eder⁴⁹.

Bir diğer görüşe göre "Kiliseler Kanunu" aslında bu ittifakın bir tetikleyicisi değildir. Çünkü Temmuz 1910'da çıkan kanunun uygulanma imkanı bulamadığı, uygulama ile aynı tarihlere rast gelen Trablusgarb Savaşı sebebiyle inşaa edilecek kilise ve mekteplere harcanacak yüklü meblağların (1.517.342 kuruş) devlet bütçesine ağır bir yük getireceği düşünülerek, uygulamadan kademe kademe vazgeçilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Konunun uzmanlarından olan Dr. Bülent Atalay bu ifadesine dayanak olarak İttihatçıların muhaliflerinden Mehmed Selahaddin Bey'in hatıratında geçen bir bahsi göstermektedir: Buna göre, Trablusgarb Savaşı sırasında Sadrazam Said Paşa İtalyanların muhtemel

⁴⁷ Atalay, *a.g.e.*, s. 55.

⁴⁸ *İkdam*, 31 Mart 1911.

⁴⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt: IV, İstanbul 1972, s. 383 vd.

bir saldırısından çekinerek, mühim bir askeri kuvet ile Anadolu sahillerine çekilmişti. Bunu fırsat bilen Sırbistan ve Bulgaristan 13 Mart 1912’de Yunanistan’ı da yanlarına alarak Makedonya’yı paylaşmaya karar vermişlerdi. Ancak Yunanistan’ın Makedonya’nın tamamında gözü olması sebebiyle Bulgarları ve Sırları Osmanlı devletine haber vererek Osmanlılar ile ittifak yapmayı çıkarlarına uygun görmekteydi. Ancak Osmanlı devletinin o anki iktidarının Yunanistan’a bakış açısı bu ittifaka engel olur ve Yunanistan’da mecburen bu iki devletle işbirliği yapmıştır⁵⁰.

Eğer biz I. Balkan Savaş’ında İttihat Terakki’nin kiliseler kanununun ilgili tutumunun etkin olduğunu ileri sürersek, o zaman II. Balkan Savaşı’nın, hatta I. Dünya Savaşı’nın çıkış nedenini asla açıklayamayız. Öyleyse, Osmanlı Devleti’ne karşı Balkanlar’da meydana gelen bu ittifakların sebebini “Kiliseler Kanunu”na dayandırmak pek inandırıcı olmaz. Bu ittifakın sebepleri geçmişte olduğu gibi, kanun çıktıktan sonra da iktisadî, sosyal, psikolojik, ve de dinsel olabilir. Fakat gözden kaçırılmamalıdır ki, Balkan uluslarını bir araya getiren başlıca etken bize göre Sırbistan, Bulgaristan veya Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’nin bu tarihteki gücünü henüz tam olarak tespit edememiş olmalarıdır ki, hem çekingen hemde saldırgan bir tavır sergilemektedirler. Nihayet birlikte hareket etmeleri halinde bir muvaffakiyetin mümkün olabileceğini, aksi taktirde, tektek hareket etmeleri halinde sonucun her üçü içinde felaket olabileceğinin farkındadırlar. Şimdiye kadar böyle bir fırsatı ele geçirememiş olmaları ise, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu politik güç, ittifak içinde bulunduğu devletlerin bölgedeki etkisi, bu devletçiklerin henüz kendi başlarına hareket kabiliyetlerinin olmayışdır.

Sonuç

Görülmektedir ki, Osmanlı Devleti, Katolik kilisesinin gerek Bizans döneminde ve gerekse Osmanlı’nın çöküş dönemindeki en önemli muhalifidir. Bu muhalefet Ortodoks Patrikhanesinin yeniden ihya edilmesini ve Balkan ulusları dahil tüm Ortodoks dünyasının dinî hürriyetini sağlamıştır. Bunu sağlayan Fatih Sultan Mehmet’in gayesi, Balkanlardaki Türk birliğini pekiştirmektir. Fatih bunu yaparken de Balkan toplumlarıyla aynı inancı paylaşan bir dinî müessese oluşturmak ve bu görevi ona havale etmeyi tasarlamıştır. Fatih tarafından bu amaca yönelik ihya edilen Patrikhane, daha sonra kendi ebedi ihtiraslarına kapılarak, bir Türk kurumu olduğunu unutmuş, Türklerin verdiği imkanları kendi arzuları için ve kendine yandaş olarak gördüğü devletlerin propagandaları için kullanmaya başlamıştır. Bunu yaparken Patrikhane, dinî siyasete alet ederek, uzun yıllardan beri bir ayin dili haline getirilmiş olan Rumca’yı, Balkan uluslarını tek bir çatı altında harmanlamak ve bir Ortodok Rum ulusu yaratmak hayalinin anahtarı olarak görmüştür.

⁵⁰ Atalay, *a.g.e.*, s. 57-58.

1789 Fransız ihtilalinden etkilenen Balkan toplulukları Patrikhanenin bu tutumu nefret ve dehşetle karşılamışlardır. Rumcanın kendilerini uyusukluğa sevkettiğini, hiç anlamadıkları bir dil ile yüzyıllarca oyalandıklarını, kendi dinlerini terk ederek huzuru başka yerlerde aradıklarını, bunun için de Osmanlı Devleti'nden kendi dil ve diyanetleriyle ibadet edebilecekleri, eğitim yapabilecekleri, Patrikhaneden bağımsız yeni kilise ve mektepler talep etmeye başladılar.

Osmanlı devleti bu talepleri önceleri fazla önemsememiştir. Çünkü böyle bir oluşum hem devleti, hem de devletin Balkanlardaki varlığını tehlikeye düşürecekti. Ancak 1821 Mora İsyanı ve Girit'in elden çıkmasıyla başlayan gelişmeler, asıl tehlikenin Ortodoks kilisesi bünyesinde olduğu, gelecek yüzyılda ulaşılabilecek bir Ortodoks-Balkan milletler topluluğunun Rusya ile ittifak kurması halinde, Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olacağı düşünülerek, ilan edilen Kiliseler Kanunu ile birbirinden bağımsız Balkan milletlerine ait kiliselerin kurulmasının, hem Patrikhanenin önünü alacağını, hem de gelecekte böyle dehşet verici bir birliğin kurulmasını önleyeceğini düşünmüşlerdir.

Kaynaklar

- Aulard, A., *Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi (1789-1804)*, Cilt: I, Ankara 1987.
- Altınay, Ahmet Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi", *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, nr. 8 (85), İstanbul 1925.
- Akyıldız, Ali, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.
- Lewis, Bernard, "Tanzimat ve Sosyal Eşitlik", *Bellekten*, (Çvr: Mine Yazıcı), Cilt: LXII, Sayı: 234, Ankara 1999.
- Atalay, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001.
- Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Otoman Empire (the Sublime Porte, 1789-1922)*, New Jersey, 1980.
- İnalçık, Halil, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, (Doktora Tezi'nin 50. yılı), İstanbul 1992.
- Anderson, Matthew Smith, *Doğu Sorunu 1774-1923*, (Çvr: İdil Eser), İstanbul 2001.
- Akman, Mehmet, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuku Tarihindeki Yeri", *İLAM Araştırma Dergisi*, Cilt: I, Sayı: 2 (Temmuz-Aralık 1996).
- İorga, N., *Osmanlı Tarihi*, (Çvr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948.
- Şentürk, Hüdayi, *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992.
- Öztürk, Necdet, "Rumeliye Çıkışımız", *Türklerin Rumeliye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri (31 Mayıs-9 Haziran 2002)*, İstanbul 2002.
- Berkes, Niyazi, "Osmanlı İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Din ve Devlet İlişkisi* (Editör: Vecdi Akyüz), İstanbul 1999.

Adıyeke, Nuri, “İslahat Fermanı Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet sistemi ve Gayrimüslimlerin Yaşantılarına Dair”, *Pax Ottomana ve Hıristiyan Azınlıkların Durumu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000.

Anhegger, Robert, “Bir Hıristiyan ve İki Ermeni: Osmanlı Devleti’nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları I”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: VIII, Sayı: 46, Ekim 1987.

Mantran, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt: I, Çevr. Server Tanili, Dördüncü Baskı, İstanbul 2000.

Sonyel, Salahi, “Hıristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemi”, *Pax Ottomana ve Hıristiyan Azınlıkların Durumu*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2000.

Sonyel, Salahi, “Yunan Ayaklanması Günlerinde Mora’daki Türkler Nasıl Yok Edildiler?”, *Bellekten*, Cilt: LXII, Sayı: 233, Ankara 1998..

Akyüz, Vecdi, “Eski Hukukumuzda Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Osmanlı’da Din-Devlet İlişkisi*, İstanbul 1999

Ercan, Yavuz, *Ondokuzuncu Yüzyılda Balkanlar’da Kilise*, Ankara 1987.

Kurşun, Zekeriya, “Balkan Hezimetini’nin Diğer Osmanlı Bölgelerine Tesirleri”, *Türklerin Rumeliye Çıkışının 650. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri (31 Mayıs-9 Haziran 2002)*, İstanbul 2002.